

Om några bergsmän från Söderbärke och deras misslyckade gruvprojekt i Fläckebo.

Djupt inne i skogarna kring Ersboberget, i dess södra sluttning, finns under granarna ett för de flesta ortsbor ganska okänt gruvhål. Det är igenstenat och dess djup vet ingen. Men grova stenvarp runt omkring vittnar om att här måste ha försiggått gruvlig aktivitet. Några borrhål syns inte och de välvda inbrytningarna i berget kunde ge intryck av att man använt sig av tillmakning. Dessa iakttagelser föranledde givetvis fantasin att flöda om en spännande forntida verksamhet här. Ett C-14 prov gjordes på två ställen från rötter under stenvarpen. Men som så ofta när förväntningarna blir stora så blir verkligheten en annan. När vi (jag, Hans E. Larsson och numera bortgångne Rolf Eriksson) fick svar på C-14 provet så var beskedet entydigt: 1830-tal!!

Rökedalsgruvan

Foto: Hans E. Larsson

Men en så sentida aktivitet borde ju någonstans ha satt spår i arkiven och eftersom gruvplatsen låg på Svanå Bruks marker så blev det till att börja gräva i Svanå Bruksarkiv som är en guldgruva för dessa markers historieforskare och är beläget mitt emot Svanå herrgård. Med stort bistånd av Christina Sirtoft-Breitholtz vid Arkiv Västmanland (som har ansvar för detta av Arvid Svensson ägda arkiv) lyckades vi få fram en skogskarta (F2:78) från just 1830-talet som ändå mera triggade vår nyfikenhet. På precis denna plats fanns där nämligen markerat en järngruva! Men ej på kartor tidigare eller senare än 1830-talet. Nu började grävandet på allvar i detta rika arkiv. Avräkningsböcker, löneförteckningar, kassaböcker mm. genomgicks och Christina hjälpte oss att tolka innebörden av de uppgifter som fanns där. Vi var övertygade att någonting borde finnas antecknat någonstans om denna verksamhet eftersom den ägt rum i så sen tid!

Och --- året 1830 dyker det i avräkningsboken 1830 (G2:41) upp en "bergsmän" Anders Jansson från Wibberbo i Söderbärke. Han utbekommer i juni 1830 kontant 101 riksdaler 16

skilling banco samt därjämte 3 tunnor råg och 1 tunna malt vilka värderades till 32 riksdaler. Inget framkommer om syftet med denna förskottslikvid (totalt ett värde av 133 riksd, 16 skill.). Men den blev aldrig gottgjord av skäl som vi senare skulle få full förklaring till.

Samma år 1830 utökades arbetsstyrkan från Söderbärke med ytterligare två "bergsmän". Ty i juli detta år erhöll Lars Matsson från Wibberbo i samma socken ett penningförskott på 66 riksdaler 32 skilling och i september bergsmannen Olof Ahlström från Söderbärke kyrkbyn 100 riksdaler i kontanter samtidigt som Lars Matssons penningförskott utökades med ytterligare 50 riksdaler till totalt 116 riksd 32 skilling banco

I avräkningsboken 1831 kan utläsas att ingen av ovanstående gottgjort sina skulder, men att ytterligare två Söderbärkekarlar tillkommit i räkenskaperna. Dels kanalskepparen (på Strömsholms kanal) Johan Hedström och dels nämndemannen Gustaf Södersten i Wibberbo. Den senare var son till länsman (!) Per Södersten i kyrkbyn och erhöll ett förskott på 300 st. 3 tums spik, 500 st. 4 tums spik, 500 st. 5 tums spik och slutligen 500 st. 6 tums spik, vilket allt värderades till 9 riksdaler 6 skilling och 7 runstycken (1 runstycke = 1/12 skilling). Undras vad denna spik skulle användas till? I april 1832 utökades hans förskott ytterligare med 6 tunnor råg värderade till 60 riksdaler.

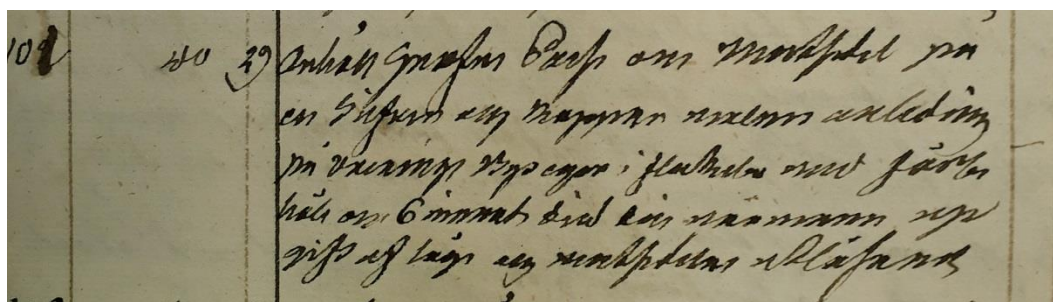
Skepparen Hedström erhöll i oktober detta år (1831) som förskott 21 spannar råg värderade till 231 riksdaler vilket kan tyckas dyrt eftersom det oftast räknades ung. 2 spannar/tunna!

I 1832 års räkenskaper ser det inte bättre ut heller. Särskilt hade nog Anders Jansson inte så stora möjligheter att gottgöra sina åtaganden detta år eftersom han då överförts på livstid till Malmöhus fästning vilket vi nedan skall få förklaringarna till. Hans skuld gottgjordes av greve Knut L. Posse på Svanå Bruk. Utöver bergsmannen Anders Janssons skulder överfördes även Olof Ahlströms och Lars Matssons skulder till greve Posse. Sistnämndes dock först år 1836.

Skepparen Johan Hedströms skuld på 231 riksdaler gottgjordes också av greve Knut Posse. Den enda som gjort rätt för sig verkar vara Gustaf Söderström. Jag har ej sett någon anteckning att greve Posse övertagit hans skuld och är förstas nyfiken på om detta kan ha att göra med hans uppdrag med all spik?

Greve Knut Lindorm Posse måste ha insett att han aldrig skulle få ut vederlag för sina övriga utbetalda förskott. Undras om han övervägt att stämma dem till tinget? Kanske har han bedömt att icke heller detta skulle bli framgångsrikt. En av bergsmännen var ju livstidfängslad, den andra (Olof Ahlström) hade avlidit 1834. Lars Matsson fick sin skuld avskriven sist av alla (1836) och betecknas då inte längre som "bergsmän" utan som "bonde" och "arbetare". Och han var sedan tidigare även skuldsatt till inspektorn vid Grängesberg enligt Bergstingets dombok 1831 (vol. AI:ab:19).

Ja allt detta syntes ju oss verkligen som ett stort fiasko för greve Posse. Hade han blivit bedragen av värtaliga men skuldsatta bergsmän från Söderbärke? Och hur i all sin dar hade man från Söderbärke valt just denna lilla plats i det inte helt närbelägna Fläckebo att börja bearbeta? Ett fynd i mutsedelsdiariet 1833 (1) kanske kan ge en ledtråd. Där visar det sig nämligen att greve Posse själv gjort en inmutning av en silver- och koppar fyndighet på Vrenningeskogen i Fläckebo socken.

Greve Posse's mutsedelsansökan, 1833

Kanske någon av de jordstensgruvor varom berättades i Bergslagsarkivs årsskrift 2017 (2)? Men när det gällde den egna marken kan måhända greve Posse ej ha ansett sig behöva formellt tillstånd för att få igångsätta malmeftersökningar. Han räknade nog inte med att någon annan skulle blanda sig i hans verksamhet där. Därmed lär vi inte ha så stora möjligheter att få veta något namn på denna gruva vid Rökedalen.

Kanske var den vid Rökedalen en gammal övergiven ödegruva? T.o.m. den av Posse anställd men sedermera livstidsfängslade Olars Anders Jansson hade året innan Rökedalsgruvan aktualiserades själv inmutat en järngruva på ön Sollen år 1829. Ön Sollen (Solln) avser rimligen en ö i den med Barkensjöarna sammanhängande sjön Wäsman där gamla järngruvor lär finnas.(3)

Och Olof Ahlström hade år 1832 anhållit om mutsedel på en kopparmalmsgruva öster om Saxe by i Söderbärke (4). Samma år som han med all sannolikhet måste ha avslutat sitt engagement i Rökedalsgruvan. Och året därpå (1833) erhöll samme Olof Ahlström mutsedel på en "ny" kopparmalmsanledning kring Söderbärke kyrka (4, no 47). Beteckningen "ny" kan ju styrka ovan sagda - att man antingen återupptog gamla övergivna gruvor till nya försök eller alternativt försökte sig på något nytt.

Olof Ahlström är väldigt ofta förekommande i Söderbärke härads domböcker. Vanligen gäller det ärenden där han instämmer olika människor i syfte att kanske kunna tillskansa sig någon penning. Exempelvis var han i oktober 1830 i delo med sin kanalskepparkollega, den ovannämnde Johan Hedström. Jag vill i detta sammanhang också nämna ett ärende i bergstingets dombok redan 26 mars 1825 där han klagar över otillräcklig betalning för 2 lass malm som han fraktat från Norbergs gruvor. Var han redan då engagerad i bergsrelaterade sysslor och inte bara verksam som "kanalskeppare"? Kombinationen av dessa bägge sysslor utvecklades kanske till ett framgångsrikt koncept för ovanstående Söderbärkeherrar? Undras också om dessa kontakter med försigkomna kanalskeppare på Strömsholms kanal kom att bidra till att föda tanken hos greve Knut Lindorm Posse att överföra de dyrbara landsvägstransporterna av sand och tackjärn till sjötransporter istället?? (ångbåten Svan). Det var ju just i 1830-talets mitt som detta projekt började ta form.

Nu blev det till att gräva vidare i arkiven. I första hand skaffa litet grunduppgifter om de inblandade personerna. Till att börja med se vad kyrkoarkiven ev. kunde ge.

Anders Jansson i Wibberbo kom från en gammal bergsmansgård i Wibberbo som redan på 1700-talet hette "Ollars". Därför skriver sig Anders Jansson ofta som "Ollars Anders Jansson".

Fadern Ollars Jan Matsson hade avlidit 1826 och sedan hade sonen Anders Jansson egenmäktigt övertagit hemmanet (5) som blivit alltmera skuldsatt. Och den kriminella benägenheten tycks ha börjat redan under fadern Jan Matssons tid. I bergstingsprotokollet 1826 (6) framgår att man i Jan Matssons järnbod vid Saxe masugn funnit tre stycken stångjärn stämplade med Larsbo bruks (i Söderbärke) märke. Olars Jan Matsson dömdes, trots att sonen Anders hade hand om nyckeln till denna bod, att plikta med stångjärnets 3-dubbla värde samt

undergå avlösning (skampall) i Söderbärke kyrka. Tre år senare (1829) var det dags för sonen Anders Jansson. Han dömdes då för misstänkt stöld av en släde lastad med stångjärn varom man i rätten ej nådde fullständig klarhet. Dock fick han plikta med 4-dubbelt värde av stångjärnet samt utstå "uppenbar kyrkoplikt" (skampall) - något som dessvärre verkade tendera att bli en familjetradition!

I Söderbärkes husförhörlängd 1830-tal (AI:13a, sid 30) kan man om Anders Jansson ytterligare läsa att han genomgått "uppenbar kyrkoplikt" (skampall) p.g.a. stöld 1831 och därjämte att han nu (1832) fanns "på Malmöhus fästning för all sin tid sedan han undergått bestraffning af 40 par spö".

Att ej heller Olof Ahlström tycks ha varit Guds bästa barn (även om han ej straffats) har redan antytts. Särskilt framgår detta i prästens dödbokanteckning - där vanligtvis är skrivet några hedrande ord avseende ett stillsamt och gudfruktigt leverne. Men om Olof Ahlström har prästen skrivit på latin "de mortuis nil nici bene" vilket lär betyda ung. "tala icke illa om de döda".

Olof Ahlström var son till en skeppare i Söderbärke (i Huggnora Sundet) med samma namn och var född 1794. Efter dennes död 1798 flyttade änkan och sonen Olof till kyrkbyn där änkan gifte om sig 1800 med Lars Hansson, som alltså blev den då 6-årige sonen Olofs styvfar. Kanske blev det naturligt att sonen Olof gick i faderns fotspår som kanalskeppare innan han sadlade om till andra mindre ansedda sysslor. Och möjlighet till sjöfart på Strömsholms kanal allt uppifrån Anders Janssons 1829 gjorda järnmalmsinmutning på Sollen i sjön Wäsman och sedan vidare nedströms var säkert till nytta i vad som fortsättningsvis skall berättas.

Nyfikenheten var nu givetvis stor vad slag av förseelse som Anders Jansson dömts så hårt för. Och även vad övriga i sammanhanget inblandade personer hade för roller. Samt om dessa "bergsmän" kunde ha något samband med verksamheten i det vid Rökedalen i Fläckebo befintliga gruvhållet.

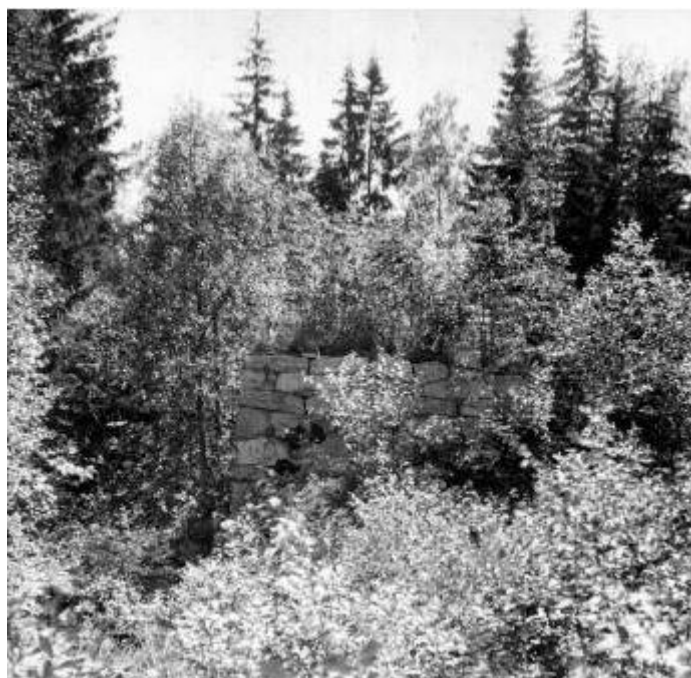
Söderbärke häradsrätts ordinarie höstting 1830 och småprotokoll samma år, Norrbärke häradsrätts ordinarie höstting 1831 och urtima tingsprotokoll 1831, Bergmästarens bergstingsdomböcker 1826 och 1831, densammes mutsedelsdiarier (7) och brottmålsmatrikel (8) samt protokoll 23 januari 1832 i Svea Hovrätts Huvudarkiv (vol. BIII b1:98, sid 98) och utslag i Justitierevisionens Registratur 24/3 1832 gav rikhaltiga upplysningar om vad som försiggått:

I Söderbärke härads dombok (AIIa:70) vid ordinarie höstting 28 september 1830, dvs. då våra tre Söderbärkebergsmän just var i fullt göromål med sitt projekt åt greve Posse, hade Ollars Anders Janssons moder, änka efter Ollars Jan Matsson, stämt sin son till tinget (5) åberopande att han egenmäktigt tillvällat sig hela hemmanet utan hänsyn till övriga intressenter och huggit skog samma år och året dessförinnan (1829) för ett värde av tillhopa 540 riksdaler för träkolstillverkning (kolmilor). Stämmningsansökan var daterad 11 september 1830.

Men redan nästa månad (oktober) hade modern låtit sig förlika med ett generöst fördelskontrakt med sonen (9) - vars implementering eftervärlden icke känner. Däremot framkommer det att påföljande år 1831 Anders Jansson med hustru, barn och moder bodde inhyst hos ovannämnde nämndeman Gustaf Södersten i Wibberbo. Tydligt hade man måst frånträda det skuldsatta hemmanet då. Därom vittnar t.ex. ovannämnde Olof Ahlströms (nu benämnd "bergsmän") stämning till bergstinget (10) ang. ½ kolmila på skog som ej längre tillhörde Ollars Anders Jansson. Även i Hovrättshandlingarna (BIII b1:98) anges att Anders Jansson "sedan vårtiden 1831 för skuld avträtt sin egendom och ej innehaft något tackjärn av egen tillverkning". Således alldeles efter sitt påbörjade arbete i Rökedalsgruvan!

Men värre saker framkommer i handlingarna. I Norrbärke Häradsrätts urtima ting (vol. AlB:3 den 9 nov. 1831) tillkännagavs att förre bergsmannen Olars Anders Jansson från Wibberbo häktats och förts till länsfängelset i Falun sedan han ertappats ha stulit tackjärnsgaltar från en lastageplats (upplagsplats) i Smedjebacken och sedan på Strömsholms kanal fört dessa till sin järnbod vid Saxe masugn (där han själv tidigare tillverkat järn).

Anders Jansson uppges i dessa handlingar (14) ha varit av ordinär kroppsväxt med god kroppsstyrka. 5 fot och 8,25 tum lång. Brunt hår med blåa ögon och fylligt ansikte.

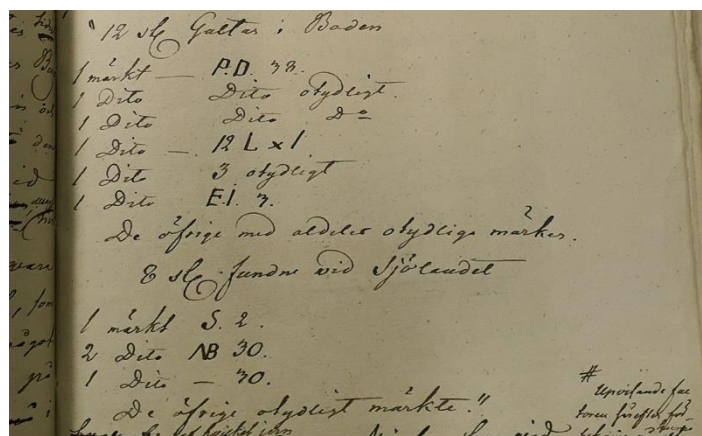
Saxe masugnsruin, Söderbärke, Foto: K-E Forsslund 1910-20 talet

I Anders Janssons järnbod vid Saxe masugn hade man påträffat 12 st. järngaltar och aftenen innan 8 st. järngaltar vid sjölandet därintill. Många av dessa hade järnmärken som tydligt kunde hänföras till brukspatronen Johansson som hade ett järnverk i Grangärde inom Norrbärke tingslag. (Detta är väl orsaken till att rannsakingen skedde vid Norrbärke häradsrätt). De övriga järngaltarnas järnmärken var otydliga.

Sida upp och sida ned anføres olika vittnesmål för att reda klarhet i vad som skett. Anders Jansson själv erkände blott ett fåtal tillgrepp hävdande att han tillverkat tackjärnet i sin egen masugn vid Saxe i Söderbärke. Bevisläget var nog inte så lätt. Anders Jansson överklagade Norrbärke Häradsrätts dom och den gick upp till Svea Hovrätt där man verkar ha sänkt häradsrättens dom från stöld av 13 skeppund tackjärn till 9 skeppund, se nedan!

Men han var ju misstänkt för fler tillgrepp därutöver. Bl.a. från brukspatron H.E. Carlberg i By, (också i Norrbärke socken) samt andra grannar runt omkring. Bl.a. var hans svärföräldrar i Wad (Söderbärke) inblandade ty dit hade han fört ett flertal tackjärnsgaltar som dessa hade köpt i tron att han tillverkat dem i sin egen masugn i Saxe. Eftersom dessa således ansågs ha köpt järnet i god tro blev de frikända.

På enstaka av järntackorna var järnmärket tydligt såsom på ovannämnde brukspatron Johanssons i Grangärde tillverkade järn. Och även t.ex. "NB" som stod för inspektor Nils Bergman vid Snöås hytta i Norrbärke socken var läsbart. Men annars var de flesta märkena svåra att identifiera - se avritningarna i domboken!

Järnmärken avritade i Norrbärke häradsrätts dombok, 1831

Att Olars Anders Jansson varit skuldsatt redan då han själv var aktiv med smältning i Saxe masugn framkommer av uppgift i Norrbärke urtima häradstings protokoll 1831 där det anges att järnet som kom ur masugnen i Saxe enligt vittne knappast hunnit svalna förrän hans fordringsägare lade beslag på detsamma!

Ärendet gick som nämnts efter Anders Janssons överklagande vidare till Svea Hovrätt. Där tycks man alltså delvis ha gått Anders Janssons överklagande till mötes. Den mängd tillgripit tackjärn han åtalats för sänktes från 13 skeppund 23½ lispund till 9 skeppund och 15 lispund. Ett skeppund är ca 170 kg och ett lispund ca 8,5 kg viket innebär att hans stulna järnmängd minskats till storleksordningen 1½ ton. Men varje skeppund taxerades till ung. 5 riksdaler med påföljd att hans stöld värderades till sammanlagt 48 riksdaler 36 skilling banco. Detta renderade honom ett straff på 40 par spö, med tre slag i paret, samt genomgående av "uppenbar kyrkoplikt" (skampall) i Norrbärke sockenkyrka och därefter transport till Malmöhus fästning för allmänt arbete resten av sitt liv!

Olars Anders Jansson gav dock inte upp.. Han förde ärendet vidare till Kungl. Maj:t (Justitierevisionen) men i dess utslag givet Stockholms slott 24 mars 1832 av kung Carl XIV Johan och dess föredragande fann man icke skäl att bifalla hans nådeansökan. Men Anders Jansson ger sig ännu inte. Handlingarna tycks därefter även ha passerat dåvarande Ecklesiastikdepartementet men jag har ej lyckats påträffa akten där. Det verkar ha gällt en nådeansökan att få sin "uppenbara kyrkoplikt" förlagd i Falun istället för i Norrbärke, han hade ju vistats i Falu länsfängelse under hela sin genomgångna rannsakingstid. Hans nådeansökan verkar även i denna instans ha avvisats.

Om Anders Janssons tid under åren på Malmöhus fästning vet vi givetvis inte så mycket. Men det framkommer att han 1836 (13) suttit förvarad i cell p.g.a. fylleri + "sturskhet", och åtta år senare, 1844, var han återigen intagen i cell för fylleri, denna gång hela 38 dagar.

Man kunde tro att berättelsen om Olars Anders Jansson härmed vore avslutad. I synnerhet som man i Söderbärke husförhörslängd vol. 14a (1840-tal) på sid 349 kan läsa "Anders Janssons Enka" avseende hans hustru Catarina Andersdotter f. 1804. Men i nästa husförhörslängd (11) kan man läsa följande om henne: "mannen till Malmö fästning 1832. Lär vara återkommen 1849, Bor i Norrbärke". 3 år senare finner vi hustrun Catarina boende hos sin Anders Jansson i Stimmersbo i Norrbärke socken (12). Deras tre barn är då vuxna. Efter ytterligare 12 år slutar Olars Anders Jansson sina dagar år 1864. Hustrun lever då ännu.

Det visar sig (13) att Anders Jansson av Kungl. Maj:t. den 6 december 1848 blivit benådad till tjänstgöring hos Per Jansson i Stimmersbo i Norrbärke socken och på självaste nyårsafton 1848 blivit frigiven med pass till St. Kopparbergs län!

Åter till ingressen av denna artikel. Ingen kan ju veta om det varit en nyupptagen gruva eller en gammal sådan som man 1830 avsåg att vidareexploatera! Men hur kunde greve Knut Posse känna till denna plats i skogen om inte ortens folk vetat något därom? Och sedan anställa bergsmannen Anders Jansson från Söderbärke och hans medarbetare att utveckla detta. Det fanns några personer i 1830-talets Fläckebo som varit engagerade i inmutning och bearbetning av gamla gruvor. Däribland Isak Bergström från Smedsbo som hade bearbetat en gruva på Vrenningeskogen (Hundmossgruvan, se not 2!) men där icke funnit några mineraler vad jag förstår. Han var ute efter silver och använde denna gruvans mutsedel som bevis på ärlig åtkomst av silver - som istället utgjordes av Fläckebo kyrkas stulna nattvardssilver som han smält ned. Parallell till Anders Jansson? Men istället för silver handlade det i Anders Janssons fall om järn som han stulit tackjärnsgaltar av och hävdade sig själv ha tillverkat i sin masugn i Saxe (i Söderbärke)!

Om gruvan vid Rökedalen givit någon som helst järnmalm är höljt i dunkel. De varpstenshögar som i dag kan ses däromkring ser ej särskilt malmhaltiga ut.

Vi får väl förmoda att man från Knut Posses sida velat tysta ned och lägga locket på detta för honom säkert mycket pinsamma misstag? Men vad gjorde den till synes mera hederligt sinnade Gustaf Södersten från Söderbärke med all spik? Har det något att göra med den grundformation på nuvarande "Jägarvillans" plats strax söder om Rökedalsgruvan som syns på efterföljande kartor?

Eller har det att göra med alla andra olika byggnationer som var på gång denna tid? - Bygget av pråmarna till ångbåten Svan med dessas "varv" i Fläcksjöns sydvästra hörn söder om Axholm hade väl inte kommit igång ännu på Gustaf Söderstens tid?

Grundformationen Jägarvillans plats, 1924 (Svanåarkivet F3:29 block III).

- 1) LA Uppsala, Bergsstaten, Bergmästaren i Kopparbergs och Westmanlands län, vol. CI:2 den 29 mars 1833
- 2) Bergslagsarkivs årsskrift 2017 (no 29), sid 60-66.
- 3) LA Uppsala, Bergsstaten, Bergmästaren i Kopparbergs och Westmanlands län, vol.

- CI:1 den 17 februari 1829 (no 39).
- 4) LA Uppsala, Bergsstaten, Allmänna diaries vol. CI:2 den 24 mars 1832 (no 98)
  - 5) Söderbärke Häradsrätts dombok vol. AIa:70, den 28 sept 1830
  - 6) LA Uppsala, Bergsstaten, Bergmästaren i Kopparbergs och Westmanlands läns dombok, den 23 mars 1826.
  - 7) LA Uppsala, Bergsstaten, mutsedelsdiaries volymerna CI:1 och CI:2
  - 8) LA Uppsala, Bergsstaten, Brottmålsmatriklar vol. VIII:1 (1810-38)
  - 9) LA Uppsala, Söderbärke Häradsrätt vol. AII:30 den 29 oktober 1830
  - 10) LA Uppsala, Bergstingets domböcker vol. AIab den 30 maj 1831
  - 11) LA Uppsala, Söderbärke husförhörslängd AI:15b sid 71
  - 12) LA Uppsala, Norrbärke husförhörslängd AI:11b sid 3, AI:13c sid 22
  - 13) LA Lund, Malmö Centralfängelses arkiv vol. DIII 1:1a, livstidsfånge nr 102
  - 14) LA Uppsala, Norrbärke urtima häradsting vol. AIb:3 samt LA Lund, Malmö Centralfängelses arkiv vol. DIII 1:1a livstidsfånge nr 102.

/Jan Carlsäter